

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті йдеться про основні тенденції розбудови громадянського суспільства на сучасному етапі розвитку України. Відзначається загострення соціально-економічної та політичної ситуації в країні та відображення їх на готовності людей до радикальних змін. А також аналізується проблема невизначеності поняття «громадянського суспільства», що унеможлиблює її ефективне втілення у суспільних реаліях сьогодення. Автор приходять до висновку про маніпуляції демократичними закликами, які ототожнюються із процесами розбудови громадянського суспільства, та про можливість використання національної ідеї в якості ідейного фундаменту для об'єднання суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство; соціально-економічна криза; національна ідея.

Сучасний стан українського політичного життя свідчить про епізодичні спалахи прояву громадянської позиції населення та високий рівень очікувань результатів від їх дій. Навіть якщо враховувати аспект можливої керованості цих суспільних процесів, це не дає підстав обійти увагою факт назрілої необхідності рішучих дій та готовності людей до соціально-політичних змін, що вкотре підкреслює важливість дослідження даної проблематики та становить *основний предмет* розгляду даної статті.

Високий рівень розвитку інституту громадянського суспільства виступає надійним та ефективним механізмом контролю за діяльністю всіх гілок влади у державі. Це забезпечується високим рівнем політичної культури, свідомості громадян та активною формою їх участі у політичному житті суспільства. Процеси ж стагнації в Україні охопили на сьогоднішній день всі сфери життєдіяльності суспільства, через що ставлення та очікування громадян щодо ефективності державної влади характеризуються зневірою, розчаруванням і навіть озлобленістю. В умовах, коли влада не спроможна створити стабільні умови розбудови економіки, коли більшість громадян «загнані в умови матеріального виживання», їх свідомість набуває рис індивідуалізму й атомізації (розірваності соціальних зв'язків); що, в свою чергу, можливість формування колективної цілісності суспільства зводить до мінімуму.

Ці обставини свідчать про *актуальність* вивчення даної проблеми та вимагають її глибокого теоретичного осмислення. Крім того, результати цього аналізу можуть знайти відображення у політичних реаліях України, що дозволить політичній еліті суспільства обрати науково (професійно) вивіреним шлях розвитку держави. Серед сучасних дослідників сутності та механізмів розбудови громадянського суспільства варто відзначити дослідження П. Кузьміна [2], В. Рябева [5],

І. Гавриленко [1], з яких особливу увагу заслуговує робота В. Степаненко «Соціологічна модель громадянського суспільства у пострадянському контексті» [6]. В ній автор прослідковує співвідношення соціально-політичних практик «демократизації» та «громадянського суспільства» і приходять до висновку про їх підміну одна одною, що спричинює слабкість, нерозвинутість і заблокованість громадянських структур в Україні [6, с. 6].

Метою статті є аналіз основних тенденцій розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні. Це стає можливим за умови розгляду останніх показників розвитку громадянських процесів в Україні та відсутності концептуального осмислення досліджуваного поняття на державному рівні.

За результатами дослідження Nations in Transit міжнародної неурядової організації Freedom House (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів – «найгірша», до одного балу – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно поліпшилася від 4,75 балів у 2014 р. до 4,68 балів у 2016 р. [7]. Україна постала лідером серед пострадянських і навіть центральноєвропейських країн за такими показниками як активність громадянського суспільства, свобода преси та вільні вибори.

Цей показник став найкращим по відношенню до рейтингів, які продемонструвала Україна щодо реального стану демократії в державі, функціонування виборчої системи, рівня корупції та ступеня незалежності суддів. Для оцінки стану громадянського суспільства до уваги брали кількісне зростання неурядових організацій в Україні, їх організаційну спроможність та стабільність функціонування. Разом з тим, думка зарубіжних експертів зводиться до того, що рівень розвитку громадянського суспільства в Україні знаходиться на перехідному етапі, є неконсолідованим

(через низький показник сприйняття неурядових організацій громадськістю) та залишається в зоні ризику повернення до менш розвинених його форм.

Для формування ефективної державної політики щодо розбудови та підтримки тенденцій розвитку громадянського суспільства необхідним постає потреба чіткого визначення власне його поняття. Визначення останнього дає підстави розглядати структурні складові громадянського суспільства та лише після цього можливість визначення задач щодо їх втілення. Адже, як показує практика політичних реалій України, загально-демократичні гасла, окрім заклику, не містять в собі конструктиву та дієвих шляхів розбудови громадянського суспільства. Американська дослідниця Джуліана Пілон таке явище маніпуляції демократичними гаслами називає «лінгвістичним тероризмом», яке з часом підкріплюється демонстраційним нехтуванням будь-яких форм традиційних легітимних інститутів. Так, вона зазначає перетворення процедури виборів на фарс, народної демократії – на клоунаду, а парламенту – на представника інтересів виключно правлячої еліти, що використовує у своїх корисних цілях абсолютно підконтрольну пресу [3, с. 10].

Вітчизняний соціолог Віктор Степаненко говорить про широту та концептуальну невизначеність понять «демократизації» та «громадянського суспільства», яку він називає ідеолого-теоретичною маргіналізацією [6, с. 7]. Це обумовлено, на думку дослідника, відсутністю концептуального визначення орієнтації державної політики на розвиток громадянського суспільства, що, до речі, підтверджують низькі показники використання категорій та понять громадянського суспільства у порівнянні з ідеологічно значимими та вивіренними категоріями типу «демократичні процеси» та «ринкова економіка».

У березні 2016 року Президент України П. Порошенко підписав указ, яким затвердив «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки». Цей факт є логічним в процесі демократичної розбудови української держави, оскільки визначення народу єдиним джерелом та сувереном державної влади передбачає наявність в його руках дієвого механізму ефективного контролю реалізації цієї влади через її представників. Проблему ж ми знаходимо у двох наступних моєнтах: по-перше, це розортання «демократичних процесів» «згори» (що в принципі суперечить змісту громадянського суспільства) із активним застосуванням адміністративних ресурсів; по-друге, це ототожнення процесу впровадження демократичних механізмів суспільного устрою із формуванням інститутів громадянського суспільства. Адже демократичний процес є розбудовою політичної системи на базових цінностях та ідеях демократії як ідеалу суспільства, таких як права, свободи, рівність та безпека людини як найвищої цінності; він виступає формально-демократичними рамками політичної системи [6, с. 9], основою нормативно-правової системи, ефективними умовами для вільного розвитку ринкової економіки та для стабільного прогресивного розвитку суспільства.

Підтвердженням цієї думки також виступає існування такої історичної форми громадянського суспі-

льства як громада. Вона існувала у так званій додержавний період розвитку людства, що дає підстави піддати сумніву обов'язкову необхідність демократичних засад соціальної сфери та правову захищеність у сучасному їх розумінні як єдину фундаментальну умову формування громадянського суспільства. Адже громадянська позиція давньої людини обумовлювалася потребою біологічного виживання та задоволення первинних потреб, через що людей поєднувала спільна мета, потреба її обов'язкового досягнення і перетворювала, у такий спосіб, спільноту людей в органічну соціальну систему, громаду.

Така органічна соціальна система передбачає наявність соціально-історичної традиції розвитку певного способу життєдіяльності та способу розбудови соціальних відносин з членами цієї спільноти. В процесі первинної соціалізації маленький член суспільства здобуває ті базові цінності, соціальні норми та моделі прийнятної поведінки, які забезпечують стабільну рівновагу динамічної системи суспільства. Серед них обов'язковими постають добропорядність, освіченість та вихованість, взаємоповага та співчуття одне до одного. Такі цінності виступають структурними елементами та формують зміст базової моделі громадянської свідомості і, відповідно, громадянської поведінки. Таким, до речі, у своєму сутнісному значенні, виступає модель громадянського суспільства у традиції шотландської моральної філософії (Фергюсона, Сміта, Юма, Хатчесона) [6, с. 9].

В рамках сучасних багатонаціональних держав така базова модель громадянської поведінки ґрунтується на плюралістичному світогляді, толерантному ставленні один до одного та не передбачає віддання емоційних переваг або симпатій. Кріс Бріант та Аласдер Макінтайр розглядають низку цінностей, які мають принципове значення для стійкого громадянського суспільства. Серед них: прагматизм, здатність до акомодатії відмінностей, принцип «живи сам і дай жити іншим», конструктивний компроміс (в психологічному контексті «Я – О.К. Ти – О.К.»), принцип «справедливої гри» та готовність віддавати належне – повагу, борги – іншим [6, с. 15]. Такий набір цінностей постає узагальненою системою культури громадянського суспільства та оформлюється у правові норми, що обумовлює актуалізацію у суспільстві принципу верховенства права. Остання думка дає можливість припустити наступне: по-перше, у такий спосіб забезпечується необхідна засада та ідеал демократичного суспільства; по-друге, базова громадянська культура (фундамент громадянського суспільства) обумовлює ступінь розвитку демократичної політичної системи.

Таким чином, ми приходимо до необхідності формування високого рівня громадянської культури, створення умов для появи інтересу та зацікавленості громадян в активній участі у суспільному житті, адже мотиваційна складова завжди виступає визначальним елементом будь-якої діяльності. Одним із основних шляхів підходу до цього питання виступає ефективна громадянська соціалізація.

Цієї ж думки притримується й український дослідник П. Кузьмін, який говорить, що без якісного зсуву

в індивідуальній, колективній та суспільній свідомості, який покликаний підвищити інтелектуальний та морально-психологічний рівень громадян, становлення громадянського суспільства не можливе [2, с. 16].

Ситуація в Україні загострюється ще й тим, що якісні характеристики соціальної позиції пересічного українця суперечливі за своїм змістом, оскільки прагнення до засвоєння норм цивілізованого демократичного світового співтовариства поєднується із міцно вкоріненими звичками радянської системи і свідомості.

На думку українського політичного оглядача і журналіста Віталія Портнікова, міцне громадянське суспільство потребує серйозного ціннісного підходу [4], аби епізодичні спалахи громадської свідомості переросли у стабільний поступ до колективної цілісності українського народу. Це підводить нас до думки, що в якості концептуальної основи розбудови громадянського суспільства в Україні, єдиного елементу соціуму, як цілісного організму можна використати національну ідею, сутність якої торкається кожного члена суспільства, чи то за етнічною приналежністю, чи то за громадянською. Необхідним постає формування такої цілі-ідеї, яка б могла інтегрувати більшу частину представників різних соціальних верств українського населення в органічну цілісність та об'єднати зусилля на всіх рівнях життєдіяльності держави. Крім того, потрібна така ідея, яка б могла зайняти частину мотиваційного блоку свідомості кожної людини-громадянина, безвідносно до його соціального статусу та майнової приналежності. Так, українська національна ідея, на думку В. Кузьменка, повинна бути стислою і всеохоплюючою, і давати чітку відповідь на будь-який український виклик. В цілому, вона потребує концептуального осмислення на теоретичному рівні та програмної розробки її тактичного втілення з боку владних інститутів у суспільні реалії, що вирішить наболіле питання «реформ згори» і, разом з тим, на ідейному підґрунті об'єднає українське багатонаціональне суспільство.

Доречним тут буде звернення до творців філософії української національної ідеї епохи «розстріляного відродження», які вірили, що накопичений запас активності українського народу впродовж історії «державної залежності» пробудить громадську позицію української нації і створить у такий спосіб умови для формування не лише незалежної держави, але й незалежної, громадсько свідомої та активної української нації.

Цікавим постає той факт, що в більшості країн Західної Європи виникнення громадянського суспільства та утвердження ліберальних цінностей відбувається у кореляції з процесами становлення національних держав [5, с. 747]. І це не дивно, адже доцільним буде, на наш погляд, розглядати ідею становлення громадянського суспільства в Україні у поєднанні з концептуальним змістом національної програми державотворення, навколо якої можна об'єднати українське суспільство, тоді як розбудову демократії як найбільш ефективного соціального устрою – механізмом розбудови політичної сфери суспільства та створення необхідних соціально-економічних, правових та політичних умов розбудови громадянського суспільства.

Підсумовуючи, варто відзначити необхідність, з одного боку, «втручання» інституту держави в процес фундаментального закладення етосу громадянського суспільства, який в рамках державної політики може стати фундаментом національної та політичної культури і свідомості громадян; а, з іншого боку, створити гідні умови політичного та економічного життя, забезпечивши у такий спосіб платформу для активізації та вільного розгортання громадянських процесів у суспільстві. Людина, в житті якої з'являється місце для духовності (у широкому розумінні; яке можливе в разі виходу людини з-за межі бідності та її пограничної зони), готова стати активним учасником громадянського життя суспільства і відмовитися від застарілих недієвих форм соціальної поведінки.

Підбиваючи підсумки, варто відзначити:

- відсутність ефективної державної політики щодо запровадження умов, необхідних для розбудови громадянського суспільства;
- відсутність чіткого визначення поняття громадянського суспільства як кінцевої мети суспільного розвитку на рівні державної політики;
- підміну понять «розбудови громадянського суспільства» впровадженням «демократичних процесів»;
- доцільність розгляду національної ідеї як ідеологічного підґрунтя для розбудови громадянського суспільства.

Відповідно до результатів дослідження, *перспективами подальших наукових розвідок* постають необхідність операціоналізації поняття громадянського суспільства, дослідження етосу громадянської концепції та розробка ефективних механізмів їх впровадження на буденному рівні свідомості громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавриленко И. Социогрупповая структура гражданского общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/6210-sotsiogrupperovaja-struktura-gromadjanskogo-suspilstva.html>. – Назва з екрану.
2. Кузьмин П. Гражданское общество: проблемы и трудности становления в современной Украине // Наукові праці. – Вип. 150. – Том 162. – С. 13–17.
3. Пілон Дж. Глобальна революція та потреба у громадянській освіті у колишньому Радянському блоці. – К. : [б. в.], 1995. – 23 с.
4. Портников В. Для сильного гражданского общества нужен серьезный ценностный подход. [Электронный ресурс]: Главное. – 16.04.2016. – Режим доступа : <http://glavnoe.ua/news/n266877>. – Назва з екрану.
5. Рябев В. Гражданское общество: утопия или реальность // Вестник МГТУ. – Том 17. – № 4. – 2014. – С. 747–752.

6. Степаненко В. Социологическая концепция гражданского общества в постсоветском контексте // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 5–20.
7. Freedom House: В Україні «гібридний режим», корупція та правосуддя на рівні 2013-го. [Електронний ресурс]: Українська правда. – 31.07.2016. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/07/31/7116465/>. – Назва з екрану.

Ю. К. Власенко,

ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, г. Кривий Ріг, Україна

ПРОЦЕСС СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

В статье рассматриваются основные тенденции становления гражданского общества на современном этапе развития Украины. Отмечается обострение социально-экономической и политической ситуации в стране и отражении этих процессов на общественном сознании, что отражается в готовности к радикальным действиям и изменениям. Также анализируется проблема отсутствия концептуального определения понятия «гражданское общество» на уровне государственной власти. Автор приходит к заключению, что, в связи с вышесказанным, процесс построения гражданского общества подменяется процессом демократических изменений в стране, что не является равнозначным. А также предлагает рассмотреть национальную идею в качестве фундамента, вокруг которого есть возможность объединить население страны в органическую систему.

Ключевые слова: *гражданское общество; социально-экономический кризис; национальная идея.*

Y. Vlasenko,

*Donetsk national University of Economics and trade
named after Mikhail Tugan-Baranovsky, Kriviy Rig, Ukraine*

THE PROCESS OF FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN MODERN UKRAINE

The subject of this research are main trends of civil society development at the present stage of development of Ukraine. Political and socio-economic spheres of the Ukrainian society are in crisis. This explains the relevance of the study of this problem. We set ourselves the task of reviewing the latest indicators of development of civil process in Ukraine by the international organization Freedom House. We note the absence of conceptual comprehension of the category of «civil society» at the state level. We use a systematic approach to the study of society as an organic system. For formation of effective state policy regarding the development and support of tendencies of development of civil society is necessary, there is a need for a clear definition of their own concept. The practice of political reality in the country shows that the General democratic slogans are just words that do not contain constructive and efficient ways of building civil society. American researcher Juliana Pilon, the phenomenon of the manipulation of democratic slogans calls «linguistic terrorism». We suggest using a national idea as the Foundation for building civil society.

Key words: *civil society; socio-economic crisis; a national idea.*

Рецензенти: **Іванов М. С.,** д-р політ. наук, професор, ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв;
Шевчук О. В., д-р політ. наук, професор, ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв.